

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ
ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: здобувачка 4 курсу 07-411 групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Варпахович Анжеліка Анатоліївна

Керівник: доктор філос. н., професор
Костючков Сергій Карпович
Рецензент: канд. псих. н., доцент
Крупник Іван Романович

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ	7
1.1. Діти із неблагополучних сімей як специфічна соціально-педагогічна категорія	7
1.2. Категорія «діти із неблагополучних сімей» у соціально-педагогічному та адміністративно-правовому контекстах.....	10
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ	16
2.1. Сучасна практика соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.....	16
2.2. Програма взаємодії соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей	22
ВИСНОВКИ	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	33
Додатки	37
ДОДАТОК А Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету.....	37

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблематика сімейного неблагополуччя та роботи з дітьми з сімей, які традиційно характеризують як неблагополучні, є актуальною в різні історичні епохи та для всіх типів суспільств – незалежно від рівня соціального, політичного, правового, культурного та духовного розвитку. Категорія «діти із неблагополучних сімей» постає предметом наукової зацікавленості для дослідників різних сфер – педагогіки, психології, правознавства, демографії, етики та, безумовно, соціальної роботи. Неблагополучна сім'я, в різних дефініціях цього поняття, має суто негативну конотацію і такий стан речей є цілком закономірним. Відповідно, діти із неблагополучних сімей потребують прискіпливої уваги науковців, державних інституцій, освітніх закладів, правоохоронних структур і організацій громадянського суспільства. Цілком природно, що сімейне неблагополуччя негативно позначається на процесі формування і розвитку дитини, ступеню прирученості її до позитивного соціального досвіду. Дитина із неблагополучної сім'ї відзначається затримкою розвитку – фізичного і психічного, розладом емоційно-психологічної сфери, конфліктністю, замкненістю, агресивністю, егоїзмом, втратою або редуцією комунікативних навичок. Неблагополучна сім'я – це той специфічний простір, у якому зазвичай формується «неблагополучна дитина». Батьки таких дітей потребують конкретної кваліфікованої комплексної допомоги з урахуванням особливостей виховання дитини в кожній неблагополучній сім'ї: її потенціальних виховних можливостей, індивідуально-психологічних особливостей та морфо-фізіологічних особливостей членів сім'ї тощо. Дітей із неблагополучних сімей треба навчати жити й надалі працювати в сучасних умовах, а це – завдання не тільки школи та інших агентів виховного впливу, але й органів соціального захисту і

підтримки. В сутності, мова йде про необхідність нової філософії соціальної роботи з різними категоріями населення, яка б відповідала духові часу та обумовлювала конструювання/ модернізацію/ трансформацію соціальних практик, у чіткій відповідності до динамічно змінюваних умов реальності. Цього можна досягти, якщо взаємовідносини соціальних працівників із батьками будуються на основі солідарності, співробітництва, взаємодопомоги, взаєморозуміння. В епіцентрі окреслених проблем і розвиваються ті неоднозначні процеси, які детермінують тенденції формування особистості дитини в сучасній українській сім'ї.

Проблемою неблагополучних сімей займаються такі вітчизняні вчені, такі як Л. Артющкіна, М. Боделан, Л. Балім, О. Безпалько, О. Гук, Л. Гуцуляк, І. Дубровінська, З. Зайцева, В. Іванова, Л. Калмикова, А. Капська, О. Коваленко, С. Коляденко, Л. Кононенко, А. Марушкевич, В. Мушинський, В. Ожоганич, Н. Пихтіна, В. Приходько, Н. Черепань. Серед зарубіжних вчених, які займаються даною проблематикою, можна назвати таких науковців, як Р. Анда, Л. Бертон, С. Ешенкен, Ф. Каслоу, А. Клауссен, Р. Конгер, П. Кріттенден, Х. Ларкін, Дж. Паркер, М. Партрідж, Б. Парсонс, В. Фелітті та інші. Так, зарубіжні дослідники П. Кріттенден, М. Партрідж та А. Клауссен висвітлюють моделі взаємовідносин у нормальних та неблагополучних сім'ях. Сучасний дослідник Ф. Каслоу у своєму дослідженні «*Handbook of relational diagnosis and dysfunctional family patterns.*» («Довідник з діагностики відносин і дисфункціональних сімейних патернів») розглядає типологію дисфункцій у сімейних відносинах, надає рекомендації щодо деяких аспектів клінічного втручання. Р. Конгер у своїй науковій розробці оцінює дисфункціональні сімейні системи, та зазначає, що «дії окремих членів сім'ї не можна розглядати як події що не залежать від поведінкового середовища, в якому вони відбуваються».

Актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми випускної роботи: «Соціальна робота з дітьми із неблагополучних сімей».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол № 6 від 06.02.2023 року).

Мета дослідження: проаналізувати специфіку соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- охарактеризувати дітей із неблагополучних сімей як специфічну соціально-педагогічну категорію;
- визначити категорію «діти із неблагополучних сімей» у соціально-педагогічній та адміністративно-правовому контексті;
- проаналізувати сучасну практику соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей;
- розробити Програму взаємодії соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з дітьми із неблагополучних сімей.

Предмет дослідження – особливості соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження:** метод узагальнення наукової літератури для зіставлення різних поглядів стосовно особливостей соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей; діалектичний метод, завдяки якому

отримана можливість розглянути і репрезентувати предмет дослідження у всіх його соціальних зв'язках і залежностях; метод системного аналізу дав можливість здійснити комплексний аналіз вітчизняного контексту сучасної парадигми соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей; герменевтичний метод забезпечив проникнення у внутрішню сутність процесів оптимізації соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.

Практична значущість одержаних результатів випускної роботи полягає у розробці Програми взаємодії соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей, яка може бути використана фахівцями в галузі соціальної роботи, соціальними працівниками та соціальними педагогами, психологами в школах та ліцеях з метою розширення уявлень про специфіку соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол № 6 від 06.02.2023 року).

Структура випускної роботи: складається зі вступу, двох розділів, чотирьох підрозділів, висновку, списку використаних джерел (34 найменування). Дослідження має 1 рисунок, 1 додаток. Основний текст дослідження викладено на 32 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

1.1. Діти із неблагополучних сімей як специфічна соціально-педагогічна категорія

У повсякденному житті досить часто можна почути термін «сімейне неблагополуччя». Вчені з різних галузей (соціології, педагогіки, кримінології) торкаються цього питання у своїх дослідженнях, але єдиного розуміння та рішення досі немає. Сьогодні можемо помічати тенденцію «виключення» неблагополучних сімей із усезагального адаптаційного контексту, що набуває особливого значення в умовах економічної нестабільності, дезінтеграції соціальних інститутів і систем. Ситуація, яка вимальовується, пояснюється збільшенням кількості таких сімей, які не користуються послугами підтримки й допомоги соціального захисту держави. Громадськість воліє застосовувати адміністративні заходи до сімей алкоголіків, або покладатися на правоохоронні органи, журналістів. Робота з такими сім'ями та їхніми дітьми носить у кращому випадку епізодичний, а не системний характер і виражається у формі рейдів, перевірок, показових благодійних акцій.

Величезну роль у формуванні особистості відіграє сімейне життя, причому не тільки стосунки між дитиною і батьками, а й самими дорослими. Постійні сварки між ними, конфлікти, брехня, деспотизм сприяють збоєм у нервовій системі дитини та негативно впливають на психічний стан здоров'я. Кризовий стан розвитку сім'ї й зростання кількості неблагополучних родин – наслідки вище вказаних явищ та ознаки дезорганізації сім'ї.

Неблагополучна сім'я – це сім'я, яка з тих чи інших причин повністю або частково втратила освітні можливості і внаслідок цього

створює неправильні умови для подальшого виховання дітей. Негідні умови життя та виховання в таких сім'ях призводять до формування ряду негативних якостей особистості дитини, а також педагогічної занедбаності, жорсткого виховання, алкоголізму та аморальної поведінки, злочинів серед неповнолітніх. До того ж, є дефініція «благополуччя сім'ї» – поняття узагальнене й може мати тимчасовий характер. Благополучна сім'я часто може опинитися в категорії явно або приховано неблагополучної сім'ї. Можемо зробити висновок що необхідно регулярно працювати над попередженням сімейних проблем.

У роботі з такими сім'ями особливе місце відведено соціальним робітникам та соціальним педагогам, які проводять роботу з сім'єю та її мікросередовищем, створюють відповідні умови для благополуччя сім'ї, дозволяють їй отримати позитивний соціальний досвід, засвоїти соціальні цінності. Отже, «обов'язки соціального педагога в соціально-педагогічній діяльності з неблагополучною сім'єю:

- з'ясовувати випадки порушення прав людини в сім'ї, причини проблем, інформуючи про них відповідні органи;
- попередження повторення девіантної поведінки в сім'ї та суспільстві, порушення прав членів сім'ї у родині та суспільстві;
- пропаганда ідеальної моделі сімейного життя та здорового способу життя;
- правова, психолого-педагогічна освіта населення з питань сім'ї та шлюбу, прав людини;
- організація змістовного спілкування членів неблагополучних сімей та з іншими сім'ями для подолання причин неблагополуччя;
- різноманітна допомога в організації діяльності сім'ї, її функціонуванні, самореалізації та створенні умов для розвитку її членів» [15, с. 40].

Найбільшій увазі з боку соціальних служб потребують сім'ї, які потребують соціально-педагогічної, соціально-психологічної, допомоги.

До них відносять типи сімей залежно від виконання ними виховної функції. До неблагополучних належать сім'ї, які з тих чи інших причин повністю або частково втратили свої виховні можливості. Як наслідок, у таких сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно створюються несприятливі умови для виховання дітей. Для цих сімей характерні певні негативні прояви: «батьки зловживають спиртними напоями, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими нормами суспільства (тобто припускають різні види правопорушень); з низьким морально-культурним рівнем батьків; неповні сім'ї; зі стійкими конфліктами у взаємостосунках між батьками» [16, с. 54].

Отже, за визначенням вітчизняної дослідниці Н. Волкової неблагополучною є така сім'я, яка «через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого і ній виникають несприятливі умови для виховання дитини» [3, с.222].

Зовні благополучні сім'ї, які допускають серйозні помилки у системі сімейного виховання через низьку педагогічну культуру та невігластво. Більш того, такі аберації і прорахунки носять не ситуативний, а стійкий характер в системі сімейного виховання. Іншими словами, в таких сім'ях системно порушуються певні педагогічні вимоги.

До цієї категорії можна віднести сім'ї в яких:

- формальне спілкування батьків з дітьми;
- відсутня спільність вимог до дитини;
- безконтрольність батьків за успішністю та поведінкою дитини чи контроль носить однобічний характер;
- надмірна батьківська любов;
- у процесі сімейного виховання не враховуються вікові та індивідуально-психологічні особливості особистості дитини;
- перебільшена суворість у вихованні, застосування фізичних покарань;

– насилля стосовно до жінок, дітей [16].

Сімейна дисфункція негативно впливає на формуванні особистості дитини. Виховання дитини в умовах негативного емоційно-психологічного мікроклімату сім'ї визначається ранньою втратою потреби в спілкуванні з батьками, егоїзмом, замкнутістю, конфліктністю, упертістю, неадекватною самооцінкою (завищеною або заниженою), озлобленістю, відсутність впевненості в собі за власними можливостями, недисципліновані, втечі з дому, бродяжництво та ін.

Отже, окреслені вище тенденції красномовно свідчать про те, що діти із неблагополучних сімей мають значно більше шансів поповнити ряди важковихованих, злочинців, наркоманів, волоцюг, ніж діти із «безпроблемних» сімей.

1.2. Категорія «діти із неблагополучних сімей» у соціально-педагогічному та адміністративно-правовому контекстах

Соціальна робота з різними групами населення є важливою складовою реалізації соціальної політики будь-якої цивілізованої держави. Метою сучасної соціальної політики можна визначити як прогресивний розвиток і величний поступ людської особистості, створення благосприятливих умов для її повноцінного гармонійного існування, а також формування почуття відповідальності за своє життя, задоволення життєво важливих запитів, інтересів і потреб. Соціальна політика держави полягає саме в тому, «...щоб на найвищому рівні здійснювати координацію інтересів людини й громадянина з інтересами держави та суспільства. Така спрямованість відповідає меті створення сучасної демократичної, правової, соціальної держави, якою відповідно до Конституції є Україна. Базовими цінностями української держави визнаються людина, її права та свободи, дотримання, збереження й розширення яких мають бути пріоритетним завданням державних органів влади. Процес формування ефективно працюючої соціальної

політики в Україні на сучасному етапі є складним і суперечливим, що пов'язано зі спадщиною тоталітарних тенденцій і недостатнім ступенем розвитку інститутів демократії, досить низьким рівнем загальної, політичної та правової культури значного числа громадян» [14, с. 6].

Сім'я як соціальний інститут залежить від суспільства і подій, що в ньому відбуваються. Тому негативні наслідки проблем у суспільстві позначаються на сім'ї як одному з основних і найбільш чутливих інститутів. Сім'ї соціального ризику – це соціально незахищені сім'ї, які не можуть самостійно долати проблеми, що виникають у процесі життєдіяльності, і потребують соціальної підтримки та супроводу. Якщо таким сім'ям не надаватиметься соціальний супровід, то кризові явища в таких сім'ях прогресуватимуть, і з часом ці сім'ї або розпадуться, або стануть неблагополучними. Жодна сім'я не повинна залишатися поза увагою суспільства.

У законодавчому полі України сім'я виступає однією із найвищих соціальних цінностей, конституційно зазначено, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [13, Ст.51].

У Національній програмі «Діти України» наголошено, що «сім'я є і залишається природним середовищем для фізичного, психічного та соціального розвитку дитини, її матеріальної підтримки, і несе відповідальність за створення для цього належних умов..... Усі державні та громадські установи повинні підтримувати зусилля батьків або осіб, які їх замінюють, спрямовані на забезпечення необхідних умов для виховання, навчання та розвитку здорової дитини» [19].

Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [7] від 23 листопада 1992 року встановлено гарантований рівень державної допомоги у вигляді матеріального забезпечення сімей з дітьми, враховуючи кількість членів сім'ї, вікові межі та стан здоров'я дітей, дохід родини тощо. За законодавством України система соціального

захисту побудована на наданні соціальних послуг й матеріальній допомозі.

Документально зафіксовано, що «соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на: соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини; соціальну підтримку - сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин; соціальне обслуговування - мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду» [8, Ст.16].

Сім'ї, які потрапили у складні життєві обставини можуть отримувати такі послуги: «догляд, виховання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, натуральна допомога у вигляді продуктів харчування, предметів і засобів особистої гігієни, санітарно-гігієнічних засобів для прибирання, засобів догляду, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, організації харчування» [8, Ст.16].

У міжнародних документах часто використовується термін «вразливі сім'ї», що визначають кращі практики соціальної роботи з підтримки сімей з дітьми та стандарти забезпечення прав дітей. Можна навести такі міжнародні документи щодо захисту дітей як «Загальна декларація прав людини», «Декларацію прав дитини», «Конвенція про права дитини».

Соціально-економічне становище на початку 21 століття у суспільстві несприяє формуванню морального середовища для виховання дітей та молоді. Несприятливі умови життя, важке матеріальне становище сімей і на цьому ґрунті погіршуються внутрішньо-сімейні відносини, виявляються недоліки в організації шкільного навчання й скорочуються відвідини позашкільних розвиваючих закладів. Як наслідок маємо велику кількість дітей, у яких

поведінка виходить за межі моральних і правових норм. Стрімко зростає кількість підлітків, які не навчаються і не працюють. Підліткова злочинність зростає. Поширення злочинності серед неповнолітніх випереджає її загальне зростання. Факторами, що призводять до вчинення неповнолітніми правопорушень і злочинів, як правило, є несприятливі побутові умови, важке матеріальне становище сім'ї, безконтрольність з боку дорослих, педагогічна неготовність батьків до навчання, професійна непридатність педагогів вихователі, байдужість до дітей – все це сприяє нагнітанню кримінальної ситуації. Діти змушені виходити на вулицю, вступати в неформальні об'єднання, переважно негативні, злочинні угруповання, зокрема угруповання вимагачів, які все більше поширюються в навчальних закладах.

Розвиток сучасного суспільства не дає у повній мірі використовувати сильні сторони підлітків, які тільки починають свій шлях соціалізації. Мало хто з підлітків, які вступають до коледжів, чітко уявляють необхідність отримання освіти. За результатами анкетування учнів зроблено висновок, що більшість дітей, які проживають у місті, прийшли навчатися за порадою батьків. Але студенти з сільських місцевостей відчують свободу, коли «втекли» від батьків у пошуках волі. І, якщо в першому випадку основне виховання покладається на сім'ю, то в другому більшість турбот про цих дітей покладається на колектив коледжу. Перші кроки вчорашнього студента на тернистому шляху вищої освіти потребують не лише зусиль і загальної підготовки, а й значних якісних змін. Особливе занепокоєння викликає зростання кількості студентів, які потрапляють у групи ризику. Соціально-незахищені категорії це такі групи студентів: студенти-сироти, студенти, позбавлені батьківського піклування; студенти-інваліди, студенти з малозабезпечених одиноких, неблагополучних сімей, студенти, схильні до правопорушень. Негативні наслідки психологічного та соціального характеру – результат дітей, які позбавлені нормальних умов розвитку.

Головною відмінною рисою дітей «групи ризику» є те, що «вони вважаються дітьми, які потребують особливого підходу, але з різних причин, які не завжди залежать від дитини, опиняються в кризовій, критичній ситуації. Більшість із них не відчують проблемних ситуацій – не хочуть про них говорити, часто не сприймають порад і допомоги дорослих, а вчасно надана допомога могла б підтримати дитину, допомогти їй подолати труднощі, змінити її світогляд, зрозуміти сенс життя і змінити його» [21, с. 48].

Близько 100 тисяч дітей в Україні є бездомними. Здебільшого це діти, від яких відмовилися батьки, які покинули сім'ю чи дитячий заклад, де перебували, і без певного місця проживання. Бездомними стають діти, у яких у сім'ях панує алкоголізм, наркоманія чи інша аморальна поведінка й спосіб життя. Внаслідок цих причин діти надані самі собі: живуть на вулиці, у підвалах, гріються у каналізаційних колодязях та на теплотрасах, жебракують, крадуть тощо.

Феномен дитячої безпритульності та бездоглядності є міждисциплінарним об'єктом і предметом дослідження ряду наук: соціології, педагогіки, психології та ін. Проблема дитячої безпритульності та бездоглядності з різних аспектів розуміння цих соціальних феноменів займається велика коло науковців, юристів, досвідчених викладачів, які багато років присвятили цим дослідженням і науковим роботам. За даними ООН у світі «нараховувалося 150 млн. безпритульних дітей у віці від 3 до 18 років, і тенденція до зростання їх кількості зберігається. Приблизно 40 % цих дітей не мають житла, а інші працюють на вулицях, щоб підтримати свої родини» [6].

Як вважає українська дослідниця І. Доля, найпоширенішими причинами дитячої безпритульності та бездоглядності є: неспроможність батьків виховувати дітей внаслідок зубожіння чи безвідповідальності батьків; використання батьками жорстоких форм виховання дітей; недосконалість реабілітаційно-профілактичної роботи,

яка проводиться в притулках для дітей (школах-інтернатах, спецшколах); безробіття, пияцтво батьків, зростання цін і недоступність товарів першої необхідності, в тому числі дитячих [6].

Вітчизняні науковці Н. Стрельнікова та Н. Падун зазначають, що «усі проблеми, пов'язані з розвитком вихованням власних дітей, сучасні сім'ї часто не спроможні розв'язати самостійно. Батьки, не маючи необхідних знань щодо сімейного виховання, вікових та індивідуальних особливостей дитини, виховують так, як самі вважають за потрібне, тобто часто інтуїтивно, хаотично, розрізнено» [28, с. 49-50].

Таким чином, неблагополучні сім'ї - ті родини, які з тих чи інших причин втратили можливості виховання та створили несприятливі умови для подальшого виховання дітей. Як наслідок, збільшується кількість дітей, які ведуть аморальний спосіб життя, починають палити тютнові вироби, вживати алкоголь і наркотики та стають на дорогу злочинності. Така поведінка є відтворенням способу життя сім'ї чи захисна реакція на проблеми родини.

Аби запобігти збільшенню кількості неблагополучних сімей, на законодавчому рівні були створені умови для виявлення, подолання та запобігання цьому негативному явищу.

Несприятливі умови для нормального розвитку погіршують становлення особистості дитини. Через це збільшуються групи ризику. Для запобігання стрімкого росту вразливих категорій, потрібно направити роботу соціальних працівників і соціальних педагогів не тільки на дитину, а й на родину, у якій вона виховується.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

2.1. Сучасна практика соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей

На сьогодні бентежним сигналом для нашого суспільства є те, що значна частина сімей в Україні потребує не тільки психологічної допомоги, але й соціальної через квестії, що відбуваються не тільки між членами родини, а й між сім'єю та зовнішнім середовищем. Теперішній стан інституту сім'ї в сучасних вітчизняних реаліях стає, значною мірою, кризовим. Батьки, не володіючи достатніми знаннями про вікові та індивідуальні особливості дитини, часто ведуть її розвиток наосліп, інтуїтивно. У суспільстві спостерігається тенденція до збільшення неблагополучних сімей. Від спеціалістів соціальних служб вимагається володіння технологіями соціально-педагогічної роботи з даною категорією клієнтів, уміння регулювати негативні процеси в сім'ї специфічними методами та інструментами педагогічної роботи, відповідними кожному конкретному випадку. Так, на думку сучасних дослідників В. Сичової та Ю. Ібрагіма напрями соціальної роботи з неблагополучними сім'ями є такі: «екстрені дії, спрямовані на виживання родини (термінова соціальна допомога, надання притулку, негайне вилучення з родини дітей, що зазнають жорстокого ставлення, перебувають у небезпеці чи залишені без піклування батьків); діяльність, спрямована на підтримку стабільності родини; заходи, спрямовані на соціальний розвиток родини та її членів» [25, с. 53].

Серед домінуючих форм і методів роботи з сім'ями в нашій країні можна виділити наступні: соціальні служби, клуби для молоді сім'ї, консультаційні центри, школи для молодих батьків, ознайомлювальні відеолекторії, розважальні заходи, лекції, форуми, консультативні семінари, дискусійні групи, індивідуальні та групові консультації,

дебати, міжгрупові обговорення, тренінги, сімейні конкурси, шоу-програми. Матеріальна та грошова допомога відіграє важливу роль у підтримці неблагополучних сімей з дітьми, а також організація літніх виїзних зборів та оздоровчих таборів. Якщо мова йде про сім'ї, де є діти чи підлітки, які вчинили правопорушення або відзначаються девіантною поведінкою, то тут важлива правова допомога, ресоціалізація як зміна соціальних цінностей і орієнтирів, соціальна реабілітація, наприклад, через мистецтво. у роботі з такими родинами. терапія У соціальній роботі важливу роль відіграє виховна робота серед педагогічного колективу школи. Адже вчителі перші стикаються з дітьми та їхніми родинами, бачать ситуацію в родині, а в багатьох випадках морально впливають на батьків.

Проте основною технологією соціальної роботи з неблагополучними сім'ями є соціальний супровід. Соціальний супровід є формою соціального супроводу і передбачає надання комплексу соціальних послуг конкретній особі чи сім'ї. Це дійсно оптимальний спосіб соціального супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, оскільки передбачає тривалу, професійну, всебічну допомогу. Соціальний супровід, відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» це «робота, спрямована на забезпечення соціального піклування, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу» [9, Ст. 1].

У рамках технології соціального супроводу сімей виділяють наступні напрямки роботи:

- 1) соціальна опіка – представництво інтересів сім'ї (її члена) працівником соціальної служби в різних установах, у тому числі в органах влади;

2) соціальний патронаж: соціальне обслуговування, яке надається переважно за місцем проживання, вразливим категоріям чи індивідуально, соціальний нагляд на постійній основі, який передбачає регулярне відвідування груп ризику соціальними та іншими працівниками вдома, надання їм необхідної побутової, лікувально-профілактичної, соціальної та економічної допомога;

3) соціальна допомога сім'ї передбачає надання соціальних послуг соціальними службами, кризовими центрами, соціальними працівниками відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [9].

В умовах сьогодення діти з неблагополучних сімей вимагають соціально-педагогічного супроводу. Як зазначає Г. Біличенко «Парадигма супроводу своєю появою і змістовним наповненням зобов'язана значною мірою особистісно-орієнтованої моделі освіти. Саме поняття «супровід» в семантичному контексті розглядається як те, що супроводжує будь-яку дію, явище, тобто розглядається як можливість знаходитися разом з ким або чим-небудь, іноді трохи попереду, якщо потрібно пояснити можливі шляхи. У літературі зустрічається і визначення супроводу через поняття «поруч». Ми вважаємо, що в даному випадку більш доречним і точним буде все ж поняття «разом», бо ця дія спрямована на внутрішню тісну близькість, спорідненість, емоційну прихильність, зв'язок і співпрацю» [2, с. 25].

У разі необхідності соціальний педагог залучає спеціалістів соціальних служб до соціального супроводу сім'ї, що передбачає реалізацію комплексних заходів надання тривалої допомоги усім членам сім'ї, для того, щоб сприяти збереженню сім'ї, налагодженню або відновленню сімейних відносин, захисту і реалізації прав членів сім'ї в сім'ї та прав родини у суспільстві. Довгострокова різностороння допомога неблагополучним сім'ям, яка спрямована на створення умов для усунення причин неблагополуччя, передбачає формуванню

здатності родини виконувати належно свої функції, вирішувати свої проблеми самостійно, відтворювати свій соціальний та освітній потенціал визначається як соціально – педагогічний супровід. Отже, частиною соціального супроводу можемо визначати соціально-педагогічний супровід сім'ї.

Етапи соціально-педагогічного супроводу неблагополучної сім'ї:

1. Виявлення неблагополучних сімей силами соціального педагога, шкільного психолога, класних керівників, вчителів, ювенальної поліції тощо, котрі покликані сповістити органи державної влади про виявлені порушення прав дитини в сім'ї.

2. Безпосереднє знайомство з проблемною сім'єю, збір об'єктивної інформації про неї, визначення кола її проблем – соціальних, медичних, правових, культурних, освітніх.

3. Редукування спротиву окремих членів сім'ї, роз'яснення актуальності соціально-педагогічної роботи, орієнтація на позитивні моменти в сімейних стосунках, інформування про наслідки бездіяльності, демонстрація можливих перспектив.

4. Досягнення згоди сім'ї на соціально-педагогічну роботу з нею, визначення та фіксація обов'язків сторін у роботі з сім'єю.

5. Редукція результатів і наслідків сімейного неблагополуччя, налагодження стосунків між членами сім'ї, усунення/мінімізація причин сімейного неблагополуччя.

6. Профілактика повторних проявів сімейного неблагополуччя, орієнтація сім'ї на самовизначення і самостійне розв'язання виникаючих проблем.

7. Моніторинг результатів роботи з сім'єю через дистанційний або безпосередній контакт.

8. «Вихід» із сім'ї соціального працівника, аналіз результатів і розробка рекомендацій щодо подальшого самостійного життя сім'ї та її прогресивного розвитку [30].

У практиці соціальної діяльності визначаються різноманітні моделі допомоги сім'ї.

– Діагностична модель, метою є виявлення порушень і відхилень у житті сім'ї, встановлення причин і виставлення діагнозу на основі отриманої інформації. Діагноз служить основою для прийняття відповідної моделі сімейного догляду.

– Педагогічна модель, суть якої полягає в наданні батькам можливості оволодіти педагогічними знаннями з виховання та навчання дітей.

– Психологічна модель використовується для усунення проблем у спілкуванні між членами сім'ї.

– Соціальна модель використовується при виникненні проблем, пов'язаних з побутовими та економічними негараздами.

– Медична модель припускає, що причиною сімейних труднощів може бути хвороба.

Напрямами соціально-педагогічної діяльності з сім'єю є соціальна допомога, профілактика та реабілітація. У роботі з неблагополучними сім'ями ефективними є соціальний захист, інспектування та соціальний супровід окремих категорій сімей.

Розпочинаючи роботи, спочатку соціальний працівник/соціальний педагог збирає конкретну інформацію про родину, таким чином проводить діагностику сім'ї. У діяльності соціального працівника поширена практика паспортизації сім'ї, що дозволяє систематизувати інформацію в єдиний стандарт – паспорт сім'ї.

Створенню паспорта сім'ї виступає моніторинг, який полягає в періодичному зборі, узагальненні, аналізі та накопиченні інформації про процеси, що відбуваються в сім'ї, і прийнятті на цій основі стратегічних і тактичних рішень.

Оцінюючи зміни в сім'ї, соціальний працівник повинен керуватися принципами моніторингу:

- достовірність, повнота і систематичність інформації;
- оперативність збору даних;
- диференціація оцінок і висновків.

Джерелом інформації є: члени сім'ї; пряме і непряме спостереження; засоби масової інформації; продукти сімейної діяльності; інформація, отримана в ході спеціальної діагностики (опитування, анкетування, експертні оцінки тощо).

Соціальний працівник повинен вивчати стосунки в сім'ї, ставлення членів сім'ї один до одного: чоловіка і дружини; мати батько; брати та сестри; батьки-діти.

Для отримання більш детального висновку соціальний працівник може скласти «карту сім'ї», в якій необхідно відзначити наступні моменти:

- Створення списку всіх членів сім'ї із вказанням дати народження (смерті);
- Характеристика (коротко) членів сім'ї;
- Події, які є значимими для кожного учасника;
- Внутрішньосімейний емоційний клімат, норми та правила ;
- Проведення аналізу житлових умов, комунікаційної й економічної, ситуації, сусідів;
- дані про соціальний стан, національність, релігійну приналежність, освіту;
- аналіз проблем і потреб;
- оцінка та висновок допомоги.

Основною метою моніторингу та діагностики є встановлення висновку про стан конкретної неблагополучної сім'ї. На основі отриманої інформації соціальний працівник розробляє стратегію і тактику втручання.

Таким чином, найефективніша технологія соціальної роботи із неблагополучними сім'ями – соціальний супровід. Соціальний супровід

полягає у наданні соціальних послуг, соціальній опіці та соціальному патронажу. Для кращого розуміння ситуації, спочатку потрібно проводити діагностику, тобто повний збір інформації про сім'ю та усіх її членів. Особливу увагу потрібно приділяти виховним процесам, які панують у родині. Для результативної роботи потрібно знати ситуацію із середини й ззовні, а тому при зборі інформації потрібно спілкуватися не тільки з членами родини, а й з сусідами, родичами та працівниками закладу освіти, куди ходить дитина.

Соціальним працівникам/педагогам потрібно взаємодіяти із шкільними вчителями, адже вони перші, хто зіштовхується з дитиною, яка має несприятливі умови для розвитку.

2.2. Програма взаємодії соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей

Адміністратори та виконавці соціальних перетворень в сучасній Україні не завжди є здатними адекватно та результативно реагувати на швидкоплинність і непередбачуваність соціально-політичних, економіко-правових і адміністративно-управлінських наслідків тих суспільних зрушень, які мають місце в сучасній Україні. В багатьох випадках це пояснюється певною недооцінкою соціальних технологій, зокрема – цільових програм. Але міжнародний досвід свідчить про те, що саме в розмаїтті та результативності цільових програм, спрямованих на різні групи населення, найбільш яскраво виявляється ефективність технологізації соціальної роботи й навіть ширше – соціальної політики держави. Саме тому особливої актуальності набувають розробка та практичне застосування технологій соціальної роботи на всіх рівнях соціальної роботи, у тому числі – на рівні повсякденної роботи соціального працівника з різними групами населення. Не є виключенням і соціальна робота з дітьми із неблагополучних сімей. Розробка програм соціальної роботи з різними групами населення – процес складний,

багатоаспектний та наукоємний, що потребує не тільки наукового обґрунтування, але й перспективного бачення практичного застосування в процесі реалізації конкретних соціальних практик у вітчизняних соціально-політичних контекстах. Відтак, Програма взаємодії соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей (далі – Програма) вбачається придатною практичного застосування, враховуючи її специфічну рису – Програма спрямована на реалізацію в умовах надання соціальних послуг дітям із неблагополучних сімей у деокупованому місті Херсон, але досвід розробника може бути корисним і в інших регіонах України, зокрема, в тих, які незабаром будуть звільнені з-під окупації військ російської федерації.

Специфіка Програми. Авторка даної Програми, маючи досвід надання соціальних послуг і волонтерства, почала проводити дослідження в окупованому Херсоні, а закінчила вже в умовах повної деокупації міста в його адміністративних кордонах. Важкі матеріальні, економічні, побутові, культурні та духовні умови життя громадян в окупованому Херсоні, активізували проблематику життєвих умов усіх верств населення. Особливо це торкнулося дітей, а ще гостріше й безпосередніше – дітей із неблагополучних сімей, які і в мирний час потребували особливої уваги з боку державних інституцій, цивільних і релігійних організацій, волонтерських структур тощо. Таким чином, запропоновану Програму, у контексті її цілепокладання, орієнтовано саме на взаємодію соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей в умовах деокупованих населених пунктів. Графічне зображення Програми представлено на рисунку 2.1.

Теоретичне підґрунтя Програми. Перш за все, необхідно з'ясувати – що ж таке власне програма в науковому контексті та у річищі практичного застосування в соціальній, зокрема, сфері.

Програма, за визначенням Словника іншомовних слів, це «...(від грецьк. *programma*) – план наміченої діяльності, робіт, викладення

основних завдань і цілей» [26, с. 410]. Отже, розробляючи соціальну програму, орієнтовану на конкретну групу клієнтів, необхідно скласти детальний план наміченої діяльності, а також визначити основні завдання та цілі. Аналіз наявного закордонного та вітчизняного досвіду соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей, дає підстави стверджувати, що в державній соціальній політиці стосовно дітей із неблагополучних сімей соціально-профілактичний напрям повинен посідати ключові позиції. Допомогу дітям із неблагополучних сімей надають не тільки державні органи, але й структури громадянського суспільства – як світські так і релігійні, однак і до сьогодні в Україні не сформувалася ефективна система їхньої взаємодії. Відтак, ключову роль в процесі соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей виконує в нинішніх вітчизняних реаліях фахівець із соціальної роботи. Розробка Програми передбачає технологію впровадження її в соціокультурну сферу життя, в цьому контексті – в систему соціальної роботи з різними групами населення.

Програма базується на сімейно орієнтованому підході. Обґрунтування такого підходу базується на «... визнанні сумісності й взаємодоповнюваності прав батьків і прав дитини. Одним із найбільш важливих завдань фахівців у сфері соціальної роботи із сім'ями з дітьми, відповідно до сімейно орієнтованого підходу, є встановлення рівноваги між правом дитини на мінімальний рівень турботи, захисту від шкоди і правом батьків на піклування, вплив на власну дитину, відповідальністю за неї. У разі використання сімейно орієнтованого підходу забезпечується захист дитини з мінімальним втручанням у справи сім'ї та з мінімальним обмеженням батьківських прав; залучаються всі ресурси для того, щоб захистити дітей і водночас підтримати сім'ї, у яких вони проживають, надати родинам усі можливості для належного виконання ними своїх обов'язків» [27, с. 22].

Оцінюючи ймовірнісну динаміку впровадження Програми в реальне соціальне середовище, необхідно відзначити, що соціально-політичні, організаційно-правові та ідеологічно-культурні умови є важливим фактором її результативності, оскільки вони складають саме те середовище, в якому подібні програми розробляються, функціонують і розвиваються. Упровадження в соціальний простір соціально-орієнтованих програм, спрямованих на реалізацію соціальної політики в Україні, має базуватися на положенні про те, що вказаний розвиток відбуватиметься під активним впливом потрійної детермінації, а саме: середовища розвитку, вимог діяльності та духовних цінностей, домінуючих у конкретному політико-соціальному просторі. Середовищем реалізації заявленої Програми бачиться вільне українське громадянське суспільство, яке за визначенням детермінує статус людини, активного члена громадянського суспільства – вільної, відповідальної, патріотично налаштованої, освіченої, духовної особистості. Саме такою особистістю буде сучасна українська дитина, рівень розвитку якої залежить не тільки від родини, освітніх і культурних закладів, але й від інституцій, покликаних реалізовувати соціальну політику в країні, відповідно до статті першої Конституції України.

Обґрунтування доцільності реалізації Програми. Соціальна робота з дітьми із неблагополучних сімей є системою взаємодії трьох інститутів: *держави (в особі соціальних органів), суспільства та сім'ї*. Програма має на меті покращення матеріально-побутових умов життя дітей із неблагополучних сімей, надання реальних можливостей у реалізації законодавчо визначених і зафіксованих прав і свобод, у тому числі – на освіту, медичне обслуговування, моральний, духовний і фізичний розвиток, поступову інтеграцію в суспільно-творчий процес. Програма передбачає надання соціальних послуг та здійснення підтримки дітей із неблагополучних сімей в умовах конкретного регіону

України та конкретної ситуації. Згідно з Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» соціальні послуги надаються центрами соціальних служб, конкретно – фахівцями із соціальної роботи.

Програма не суперечить ключовим законодавчим документам – як українським, так і міжнародним, серед яких: Конституція України, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Загальна декларація прав людини, «Рекомендації про виховання в душі міжнародного взаєморозуміння, співпраці й миру, у душі поваги до прав людини і основних свобод» тощо.

Метою Програми взаємодії соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей є:

а) мінімізація наслідків десоціалізації дитини, викликані негативним впливом батьків на рівень її продуктивної інтеграції в соціальну групу;

б) стабілізація соціального стану дитини, задоволення життєвих потреб, орієнтування на позитивний буттєвий статус, підвищення рівня особистісно-творчих можливостей;

в) відновлення/підвищення виховного потенціалу сім'ї;

г) сприяння нормалізації способу життя (за потреби) дитини, вихованню особистої гідності, самоповаги, суспільної активності.

Соціальний працівник, який здійснює соціальну роботу з проблемною сім'єю, виступає в трьох функціональних ролях: інформатора, консультанта, захисника.

1) **інформатор**, який в англійських країнах традиційно називається «Detailer» – це фахівець, котрий інформує потенційних клієнтів про позитивний потенціал нормальних взаємовідносин у сім'ї, професійно аналізує наявні в сім'ї проблеми та можливі негативні наслідки перебування в ній для дітей, а також дає поради педагогічного

характеру щодо корегування процесу виховання дітей, враховуючи наявні в сім'ї проблеми;

2) **консультант** – це фахівець, котрий дає професійні поради з питань законодавства про сім'ю, враховуючи фактори «неблагополуччя» сім'ї, фокусує увагу на дитино центричних аспектах функціонування сім'ї, системно й послідовно консультує батьків щодо можливих варіантів формування нормального мікроклімату в сім'ї.

3) **захисник** – відстоює, на основі діючого законодавства, права дитини із неблагополучної сім'ї у випадку повної або часткової неспроможності батьків виконувати свої обов'язки, а також у разі соціальної депривації.

Етапи реалізації Програми:

I етап. Моніторинг соціально-психологічного стану сім'ї.

Під моніторингом розуміємо в даному контексті систематичне прийняття, узагальнення, аналіз та накопичення інформації, пов'язаної з процесами, що відбуваються у сім'ї та вироблення на підставі цього тактичних і стратегічних планів щодо подальшої діяльності. На даному етапі необхідно керуватися принципом: «В соціальній роботі з дітьми із неблагополучних сімей необхідно працювати не з сім'єю, не з дитиною, а з системою «Сім'я – Дитина» з усім її комплексом проблем, труднощів і загалом – з негативними чинниками повсякденного буття».

Соціальний працівник на цьому етапі визначає коло причин сімейного неблагополуччя, кожна з яких відбивається на особистості дитини. Важливим виробничим елементом на даному етапі є планування роботи з системою «Сім'я – Дитина» з акцентом саме на особистості дитини. Соціальному працівнику необхідно пам'ятати, що соціальна робота з неблагополучними сім'ями (як власне і з сім'ями, які не потребують соціальної або іншої допомоги) потребує толерантності, делікатності й дотримання конфіденційності, оскільки в процесі

моніторингу нерідко виявляються відомості, оприлюднення яких, навіть незначне, може завдати серйозної психологічної травми членам сім'ї.

II етап. *Діагностика особистості дитини*, визначення специфіки її потреб – вітальних (життєвих), освітніх, консультаційних із питань дотримання прав, медичного обслуговування, психологічної допомоги тощо.

На цьому етапі важливим виробничим елементом постає вивчення емоційно-вольової сфери дитини, що базується на основі спеціальної діагностики та відповідних методик. Радимо використовувати в даному випадку проєктивні методики, враховуючи їх складність, недостатність стандартизації, труднощі в обліку та інтерпретації результатів. Можна також застосувати практичні графічні методики або малюнкові тести. Ця форма роботи передбачає залучення до роботи професійних психологів, оскільки соціальний працівник не завжди володіє методиками психологічної діагностики.

III етап. *Реалізація процедури надання соціальних послуг* та здійснення підтримки дітей із неблагополучних сімей у контексті задоволення життєвих потреб і мінімізації ризиків розвитку виявів девіантної поведінки.

Ключовим елементом на даному етапі є зміщення фокусу професійної діяльності соціального працівника саме на дитину, оскільки взаємодія соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей має на меті не тільки й не стільки забезпечення задоволення життєвих потреб, але значно ширше – прилучення (апропріацію) до позитивного соціального досвіду. Виділяємо три напрями роботи фахівця з соціальної роботи з дитиною із неблагополучної сім'ї:

1. *Соціально-організаційна робота*. Вона включає в себе а) *організацію* допомоги дитині у питанні задоволення ключових життєвих потреб (в умовах деокупованих територій така допомога має особливе значення); б) *координацію* здійснюваних заходів із державними

органами соціального захисту, волонтерами, соціальними педагогами, психологами (за потреби); в) *інформування* про дії та результати з боку соціального працівника до керівництва соціальними службами міста/району в форматі відомчого підпорядкування.

2. ***Соціально-психологічна робота.*** Вона передбачає залучення до роботи із дитиною кваліфікованих психологів із метою психологічної підтримки та психологічної корекції.

3. ***Соціально-педагогічна робота.*** Вона включає в себе дії по нормалізації процесу навчання дитини та її виховання. Ця форма роботи передбачає залучення до роботи з дитиною педагогів, соціальних педагогів, фахівців із культурно-мистецької та спортивної роботи з дітьми.

Рекомендації щодо реалізації Програми.

Представлену Програму рекомендуємо у першу чергу фахівцям із соціальної роботи, котрі працюють на деокупованих територіях України, зокрема – в місті Херсон та населених пунктах Херсонської області. Також Програма може зацікавити здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та викладачів, волонтерів, а також соціальних педагогів шкіл, ліцеїв, коледжів.

ВИСНОВКИ

1. Сім'я – перше середовище, куди потрапляє дитина й вчиться взаємодіяти. Для становлення особистості дитини потрібне сприятливе середовище. Усе частіше ми бачимо, що групи ризику серед дітей збільшується. Причина такого зростання криється у сімейному оточенні. Неблагополучна сім'я – сім'я, яка втратила можливість створювати сприятливі умови для виховання дитини, простіше – втратила виховні можливості через певні причини.

Якщо дитина не отримує якісного виховання, то починає відтворювати ту модель життя, яку спостерігає у сім'ї, близькому оточенні або суспільстві. Як правило, такі діти починають вживати алкоголь або наркотики, вести аморальний спосіб життя, поповнюють ряди злочинців. Тому, діти з неблагополучних сімей стають специфічною соціально – педагогічною категорією, яка потребує допомоги від соціальних працівників/соціальних педагогів.

2. На міжнародному рівні користуються терміном «вразливі сім'ї», де діти з неблагополучних родин є одними із перших, хто потребує екстреної допомоги й кризового втручання.

На законодавчому рівні України було створено закони України, програми й рекомендації для превентивної роботи для зменшення кількості неблагополучних сімей та, безпосередньо, для роботи з неблагополучними родинами. У законодавчих документах передбачені соціальні послуги й матеріальна допомога для полегшення становища сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Майже 100 тисяч дітей є безпритульними, а більшість – діти з неблагополучних сімей. А тому багато програм, законів, постанов направлені на подолання явища бездомності дітей.

3. Враховуючи наукову літературу, досвід працюючих колег соціальних працівників/соціальних педагогів, можемо визнати, що

найчастіша технологія, яку вони використовують при роботі з неблагополучними сім'ями – соціальний супровід. Це універсальна технологія для такої роботи, адже поєднує представництво сім'ї (соціальна опіка), надання соціальних послуг, а також педагогічну функцію у вигляді соціального патронажу. Для ефективнішої роботи соціальні працівники/соціальні педагоги повинні співпрацювати з вчителями закладів освіти, який відвідує дитина із неблагополучної сім'ї.

Діагностика при роботі з неблагополучними родинami – головний етап соціального супроводу, тому що при правильному зборі інформації, визначається причина негативного явища та подальші шляхи боротьби з ним.

4. Нами було запроваджено авторську розробку Програми взаємодії соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей, яка орієнтована на взаємодію соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей в умовах деокупованих населених пунктів. Визначено специфіку Програми, теоретичне підґрунтя, наведена мета та етапи реалізації Програми, обґрунтовано доцільність реалізації Програми, а також надані рекомендації щодо реалізації Програми. Автором пропонується графічне зображення етапів реалізації Програми взаємодії соціального працівника з дітьми із неблагополучних сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія. К.: Науковий світ, 2006. 363 с.
2. Біліченко Г. В. Соціально-педагогічний супровід розвитку дитини в контексті гуманістичної парадигми освіти. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: педагогіка і психологія*. 2016. №1(11). С.22-27.
3. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с.
4. Ворник М. Аналіз проблеми «асоціальної сім'ї» у психолого-педагогічній літературі. *Молодь і ринок*. 2011. №78. С. 156-160.
5. Гуцуляк Л. І. Соціально-педагогічні умови реінтеграції дітей із неблагополучних сімей в умовах школи-інтернату. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 83. С. 51-56.
6. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика. *Стратегічні пріоритети*. 2010. №1. С.55-59.
7. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>
8. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
9. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
10. Калмикова Л. В. Вплив різних типів неблагополучних сімей на поведінку і розвиток підлітків. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 94–98.

11. Капська А.Й. Педагогічні основи соціальної роботи. *Вісник Запорізького педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2007. № 2. С. 95-101.
12. Капська А.Й. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. *Школа і освіта в перехідному суспільстві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Школа і вчитель у суспільстві, що змінюється»*. Краків, 2006. С. 12-14.
13. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Костючков С.К. Основи соціальної держави та громадянського суспільства: Навчальний посібник. Херсон: Айлант, 2016. 256 с
15. Коржик І.М. Соціально-педагогічна підтримка дітей із неблагополучних сімей. *Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2018 р., м. Ніжин)*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С.39-42.
16. Лотанюк Г.С. Особливості виховання дітей у благополучних і неблагополучних сім'ях. *Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2018 р., м. Ніжин)*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С.54-55.
17. Мацуляк Л.А. Неблагополучні сім'ї як чинник негативної соціалізації у суспільстві неповнолітніх. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН Україн. 2010. №8*. С. 682-691.
18. Мушинський В. Неблагополучна сім'я як фактор дисгармонійного розвитку дитини. *Психолог*. 2005. №10. С. 3-5.
19. Національна програма «Діти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text>

20. Пихтіна Н. П. Вплив стихійної соціалізації дітей дошкільного віку в умовах неблагополучної сім'ї на виникнення негативних проявів у їхній поведінці. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні наук.* 2018. Вип.38. С. 104-112.
21. Пихтіна Н. П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч. посібник. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2014. 376 с.
22. Приходько В. М. Підготовка майбутніх педагогів до превентивного виховання дітей із неблагополучних сімей: наук.-метод. посібник. Запоріжжя: Прем'єр, 2006. 288 с.
23. Раєвська Я.М. Особливості сімейної соціалізації в різних типах неблагополучних сімей. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна.* 2016. №27, С. 175-184.
24. Ребенок В. Р., Наумкіна О. А. Проблема соціалізації дітей з неблагополучних сімей. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки».* 2021. № 9. С.243-245.
25. Сичова В. В., Ібрагім Ю. С. Соціальна робота з багатодітними сім'ями в м. Харкові. *SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи.* 2018. №7. С.50- 60
26. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2006. 472 с.
27. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К.: Обнова Компані, 2017. 256 с.
28. Стрельнікова Н.М., Падун Н.О. Сучасний стан виховання дітей у сім'ї. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки.* 2012. № 2. С. 49-51.

29. Трубавіна І. М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї. К.: ДЦССМ, 2003. 208 с.
30. Цибулько Л. Г. Види та етапи соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 4.
31. Цьось А., Ольхова Н. Формування особистісних характеристик у дітей залежно від типу сімей. *Рідна школа*. 2000. №11. С. 20-22.
32. Conger R. D. The Assessment of Dysfunctional Family Systems. *Advances in Clinical Child Psychology*. 1981. Vol.4. PP. 199-242.
33. Crittenden P. M., Partridge M. F., Claussen A. H. Family patterns of relationship in normative and dysfunctional families. *Development and Psychopathology*. 1991. Vol. 3. Iss. 4. PP. 491-512.
34. Kaslow F. W. (Ed.). *Handbook of relational diagnosis and dysfunctional family patterns*. John Wiley & Sons, 1996. 592 p.

Додаток А

Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету

Додаток І

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Варшавська Анна Іванівна
учасником освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культурної спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виконано з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національного, расового, статевого чи іншого належності;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - уникати виникнення у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправдливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не зазлукати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символики університету в закладах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

15.10.2022. (дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)

